

Политика деиндустријализације у Републици Србији као стратегија увођења неравноправности у међународне трговинске односе

Deindustrialization Policy in the Republic of Serbia as a Strategy for Introducing Inequality in International Trade Relations

Младен Перих*

Modern Business School, Београд

Раденко Марић**

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици

Драган Ђурановић***

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици

Сажетак: Циљ овог рада је стављање процеса деиндустријализације Републике Србије у контекст неоколонијалног економског односа „центар–периферија“, који развијене земље намећу неразвијеним. То је нарочито изражено у домену међународних економских односа и трговинске политике, о чему поуздано сведоче и спољнотрговински и платнобилансни дефицит, присутни у Србији у читавом транзиционом периоду. Рад показује да актуелна неолиберална економска политика не доприноси економској конвергенцији Србије и да она не може бити основа економског развоја у будућности. Економски напредак тражи развијен извозно оријентисани индустријски сектор, који ће створити нову економску вредност и побољшати позицију Србије у спољнотрговинској размени. Развој таквог сектора треба да буде задатак носилаца економске политике у Србији.

Кључне речи: деиндустријализација, трговина, међународна трговина, међународни економски односи, Република Србија.

Abstract: The aim of this paper is placing de-industrialization process of the Republic of Serbia in the context of neo-colonial economic 'centre-periphery' relation that is imposed by developed countries to developing countries. This is especially true in the domain of international economic relations and trade policy, which is reliably proved by the foreign trade and balance of payments deficit, present in Serbia throughout the transition period. The paper shows that the current neo-liberal economic policy fails to contribute to economic convergence of Serbia and that it cannot be the basis of economic development in the future. Economic progress requires a developed export-oriented industrial sector, which will create new economic value and improve the position of Serbia in foreign trade. The development of such a sector should be the task of economic policy holders in Serbia.

Keywords: deindustrialization, trade, international trade, international economic relations, Republic of Serbia.

* ✉ peric.mladen@yahoo.de

** ✉ radenko.maric@ef.uns.ac.rs

*** ✉ djuranovic@ef.uns.ac.rs

Увод

Последња фаза у развоју светске привреде и економије може се означити као доба коруптивног капитализма: ера у којој се трендови глобализације, дерегулације, неолиберализма, неоколонијализма, увећане политичке и економске неједнакости и неравноправности на свим нивоима, политика штедње, приватизовања јавних добара и потчињености демократских институција технократским и „рационалним“ правилима глобалног шпекулативног капитала сублимирају у нове кризе моралног, етичког, политичког и економског типа. Оне задиру не само у економску сферу – где производе незапамћене кризе услед презадужености приватног и јавног (државног) сектора државних (националних) економија – него имају и очигледне негативне последице у домену легитимације глобалног капиталистичког економског поретка и нарушавања његовог друштвеног уговора. Све ово доводи до институционалне ерозије и последичног умањења и блокаде акумулације капитала, јер је поверење основни покретач пословања и основна претпоставка економског и друштвеног развоја. У том контексту можемо разумети и питања индустријализације једних и деиндустријализације других земаља и контроверзе које ту настају у области међународних трговинских односа као резултат тих трансформационих процеса.

Од 80-их година у Србији и другим „земљама у транзицији“ догодиле су се дубинске структурне промене. Последице спровођења неолибералне економске политике током последњих неколико деценија од самог почетка су биле: пад опште запослености, пад БДП-а, пад индустријске производње, пад у сектору пољопривреде¹, лоша стратегија приватизације друштвених и државних компанија² и последични масовни раскиди приватизационих уговора због нагомиланих економских и финансијских проблема, раст услужног сектора, итд. Заједно с другим „транзицијским земљама“, и Србија је у процесу „конвергенције економског и друштвеног система“, а циљ су стандарди које су достигле најразвијеније земље Европске уније.

Међутим, ни након 15 година транзиције, ни Србија, а ни новије чланице Европске уније у суседству нису доживеле обећану конвергенцију, него се ситуација чак и погоршала. Подаци говоре да се релативни просечни приход земаља на Балканском полуострву у периоду од 1989. до 2009. године смањио са 40% на 30% просека земаља у Унији (Ouardighi и Капетрановић, 2009), док су једине земље које су забележиле процес конвергенције Словенија и Грчка (Tsanana, Katrakilidis & Pantelidis, 2013). Наведени неповољни друштвени и економски феномени нарушили су „здравље“ економије и привреде Републике

¹ Превасходно због политике ниских државних субвенција у односу на друге европске произвођаче.

² Када се каже лоша стратегија приватизације, то значи да је она лоша и неповољна по запослене раднике тих приватизованих компанија. Нови власници и менаџмент свакако много боље пролазе од радника; јер, и поред тога што су компаније економски и финансијски уништене, они су често успевали да „извуку“ капитал на приватне рачуне и финансијским махинацијама добу до противправно и неморално стечене добити.

Србије и погоршали јој позицију у међународним економским односима. Имајући у виду изложене аспекте, у овом раду ћемо покушати да објаснимо како неолиберална политика деиндустријализације нарушава конкурентску снагу економије Републике Србије у међународним трговинским односима и осуђује је на економску потчињеност која има мноштво елемената неоколонијалне зависности.

1. Деиндустријализација Србије

Економска ортодоксија деиндустријализацију посматра као секуларни пад запослености у индустријском сектору, који није негативан по себи. Она је тумачи као природну и логичну последицу „индустријског динамизма“ и развоја привреде (Rowthorn & Ramaswamy, 1997). Другим речима, деиндустријализација је фаза у развоју капитализма од сада већ превазиђеног индустријског, ка услужно оријентисаном периоду, који је садашњост и будућност. Такође, истиче се и да ће раст животног стандарда становништва знатно више бити функција раста и развоја у услужном сектору, него што ће традиционална индустријска производња имати неки значајнији удео у томе.

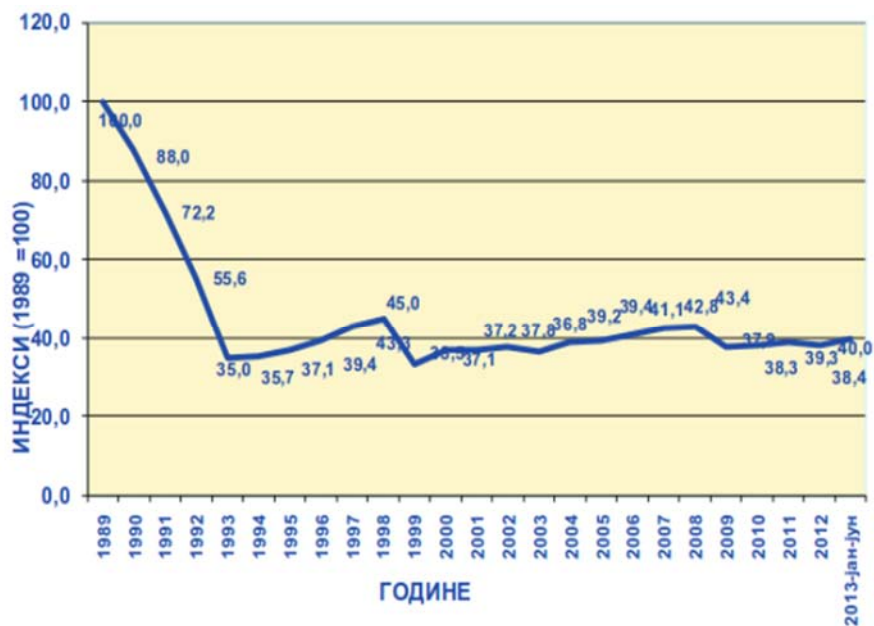
У Србији је након политичких промена 2000. године забележен привредни раст, али је он био неравномерног карактера, јер је углавном био концентрисан у сектору услуга, а највише у домену финансијског посредовања и финансијских услуга. Тада су забележене и значајне *brownfield* и *greenfield* инвестиције у банкарству, осигурању и сектору различитих инвестиционих фондова. Тада је то представљено као „осавремењавање“ привреде Србије и реструктурирање у складу са захтевима тржишта, као јединог објективног арбитра економије. С друге стране се заправо догодило то да је индустрија Србије у доброј мери уништена, а њено место је преузео шпекулативни финансијски сектор, чија је примарна консидаерација била задуживање у том тренутку ниско задуженог становништва. Тада су пласирани и ризични финансијски производи и услуге, као што су нпр. стамбени кредити индексирани у швајцарским францима – сада већ чувени по погоршању животног стандарда зајмопримаца услед раста обавеза по узетим кредитима.³ Ти и слични случајеви наводе нас на закључак да транзиција у источноевропским земљама и Србији није имала циљ да развије производне снаге тих земаља и модерну индустрију. Изгледа да је циљ ипак био деиндустријализовање и развој шпекулативног финансијског сектора, како би шпекулантски инвеститори (међународна капиталистичка и рентијерска класа) могли да остварују високе профите на рачун локалних и државних заједница.

³ У том смислу се Народна банка Србије није поставила као заштитница грађана Србије, јер је дозволила да њени грађани купују финансијске услуге и производе с „отвореном позицијом“, односно није заштитила грађане од финансијског ризика који они свакако нису обучени и немају ресурсе да преузму.

Србија је одабрала модел економског развоја који се заснива на расту потрошње, подржаном задуживањем, приходима од приватизације и страним дознакама. Последица тога је хронични дефицит на текућем рачуну у размени с иностранством (дефицит у трговинској размени)⁴. Другим речима, услед пропадања привреде због ратова 90-их година XX века и НАТО интервенције 1999. године и раста потрошње након политичких промена, Србија је константно више трошила него што је производила. То не треба да буде велико изненађење јер је такав сценарио нужна последица неоколонијалног односа „центра“ према „периферији“ капитализма, где потоњи треба да служи као потрошачко језгро за пласман роба и услуга из „центра“. Проблем с таквим економским моделом јесте то што је то, наравно, неодрживо, јер радници с „периферије“ имају ниске најамнине и нису у стању да купују робу из увоза. Као решење за тај проблем неолиберализам нуди задуживање, односно кредитирање становништва и државе, како би они могли да купују те робе. То, наравно, доводи до повремених кредитних сломова због презадужености и несолвентности зајмопримаца. Дакле, ради се о фрагилном економском моделу, који нема перспективу да буде одржив на дужи рок.

Без обзира на то да ли се деиндустријализација и економска криза објашњавају „геополитичким фактором“ (Ђуричин, 2008), или „нејасном и погрешно вођеном домаћом политиком“ (Церовић и Нојковић, 2008), односно недовољном и недоследном применом решења неолибералне политике, деиндустријализација се може оценити као негативан економски феномен. То презентују наредни графички (слика 1) и табеларни приказ (табела 1).

⁴ Да би такав глобални економски модел могао да функционише, потребно је и да постоје земље које се ослањају на раст извоза са, у најмању руку, скромним растом потрошње и суфицита у трговинској размени с иностранством. На глобалном нивоу, то су, нпр., Немачка и Јапан.

Слика 1: Кретање индустријске производње у Србији од 1989. до 2013. године

Извор: Шојић, С. М. (2013). *Индустрија Србије (1990–2013)*, у: Оцић, Ч. (редактор), *Могуће стратегије развоја Србије*. Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 287–296.

Област	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Пољопривреда	13,9	15,8	15,3	14,1	15,5	14,1	13,2	11,4	11,8
Индустрија	26,7	25	24,3	23,2	22,9	22	21,7	21,2	20,4
Рударство	2	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5
Прерађивачка индустрија	20,9	19,6	19	17,7	17,8	16,9	16,8	16,6	15,8
Енергетика и водопривреда	3,8	3,7	3,6	3,7	3,4	3,4	3,3	3,2	3
Грађевинска инд.	4,6	3,8	3,5	3,8	3,7	3,6	3,6	3,8	3,6
Услуге	54,8	55,4	56,9	58,8	57,9	60,3	61,5	63,6	64,2
Трговина	6,8	7,2	8,3	9,2	9,9	11,5	12	13,5	13,6

Угоститељство	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8
Транспорт и комуникације	7,1	8,1	8,2	8,9	9,6	11,2	13,7	15,4	16,4
Финансијско посредовање	4,3	3,9	3,8	3,7	3,6	3,9	4,1	4,4	4,6
Некретнине	16,2	15,9	16,1	16,4	15,4	15,2	14,9	14,3	14,1
Друге услуге	19,3	19,2	19,4	19,6	18,4	17,6	16,1	15,2	14,7
Бруто додата вредност	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Табела 1: Динамика и структура бруто домаће вредности у Србији у периоду 2000–2008. године као % од укупне вредности

Извор: Републички завод за развој, у: Увалић, М. (2012). Транзиција у Србији: ка бољој будућности. Београд: Завод за уџбенике, стр. 265.

Из датих података можемо закључити да је у релативно кратком временском периоду релативан удео индустријског сектора и његових најзначајнијих области у креирању БДП-а смањен. У периоду 2000–2008. индустрија је забележила пад са 26,7% на 20,4%, што није мало с обзиром на то да се ради о временском периоду од само девет година. Такође, прерађивачка индустрија је забележила значајан пад са 21% на 16%, као и грађевинска индустрија са 4,6% на 3,6%. С друге стране, сектор услуга је увећао релативан удео у стварању бруто додате вредности, са 55% на 64%. У оквиру услуга, посебно се издваја трговинска делатност, с растом од 6,8% на 13,6%; и транспорт и комуникације с растом од 7,1% на 16,4%. Након сагледавања наведених података, није тешко закључити да је Србија прошла кроз интензиван процес деиндустријализације, који се, наравно, неповољно економски одразио на њене развојне перспективе. Стога ћемо се у наставку рада усредсредити на анализу наведене проблематике у контексту међународних трговинских односа.

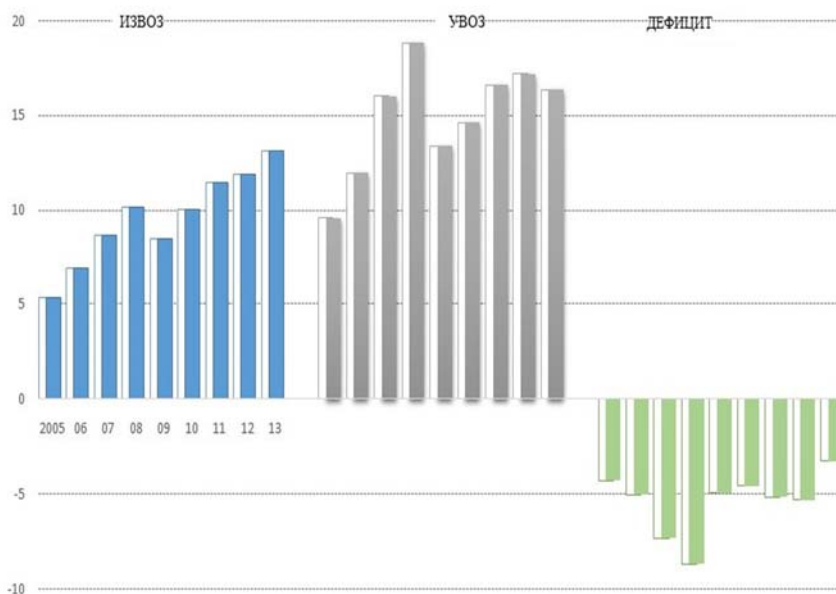
2. Положај Републике Србије у међународној трговини

Институционални оквир међународних трговинских односа, с кровном организацијом Светском трговинском организацијом (СТО), намеће земљама неједнак и неравноправан положај у међународној трговинској размени. Економски развијене земље су у позицији да – уз помоћ дипломатских, али и војних напора – наметну неразвијенима учешће у нискоакумулативним индустријским гранама с нижим степеном обраде производа, док трасирани пут за економско искоришћавање неразвијених земаља богатих рудама и сировинама не треба посебно да наглашавамо (Перић и Марић, 2014). То доводи до неравнотеже и дисбаланса у међународној трговини и отвара питање начина за поновно успостављање равнотеже.

Савремени трговински дисбаланси настају када дефицити или суфицити у трговинској размени у неким државама или ширим географским областима достигну високе нивое, а да при томе нису уравнотежени одговарајућим променама у курсним кретањима валута тих држава или области. Дакле, уколико постоји пролонгирано стање дефицита у трговинској размени с иностранством, пре или касније ће доћи до корекције у вредности домаће валуте наниже. Уколико се корекција не догоди одмах – као што је често случај – јављају се међународни економски дисбаланси, рефлектовани као суфицити и дефицити на текућим рачунима у размени с иностранством (Перић и Марић, 2015).

Економски модел Србије (који је врло сличан и у осталим земљама у региону, на тзв. периферији периферије) заснива се на економском отварању граница земље капиталу из развијених земаља како би потоњи преко страних директних инвестиција (или тзв. *greenfield* инвестиција) донео нове технологије, *know-how* и професионални менаџмент. Тиме треба да се допринесе динамизирању привреде Републике Србије на тржишним принципима, што треба да доведе и до развоја извозно оријентисаног индустријског сектора, способног да успостави у прошлости изгубљену трговинску равнотежу. То је био и један од примарних стубова економске политике након политичких промена 2000. године и отпочињања транзиције ка тржишној економији. Међутим, након 15 година, транзицији⁵ се и даље не назире крај, а ситуација се није битније променила ни у претходној, 2014. години (видети слику 2).

⁵ У овом смислу посебно је занимљиво становиште теоретичарке Кетрин Самари (Catherine Samary, 2013), која истиче да се источне „неразвијене“ европске земље не налазе у транзицији, него су то „развијене“ западне земље. Насупрот уверавањима Светске банке, ММФ-а и других институција које су носиоци неолибералне економске политике, циљ Истока није достизање животног стандарда Запада, него је ситуација управо обрнута. Запад треба да се прилагоди Истоку смањењем радничких најамнина и функција државе благостања, како би се побољшала краткорочна акумулација капитала, без обзира на то што је, падом агрегатне тражње, то угрожава на дуги рок.

Слика 2: Спољнотрговинска размена Србије 2005–2013. године, у милионима €

Извор: Привредна комора Београда (2014). Билатерална, мултилатерална и регионална економска и трговинска сарадња. www.kombeg.org.rs/Komora/udruzenja/UdruzenjeTrgovine.aspx?veza=1404 (приступљено 13. 3. 2015)

Укупна спољнотрговинска робна размена Републике Србије за период јануар–децембар 2014. године износи 35.493,1 милиона америчких долара – што је пораст од 0,9% у односу на исти период претходне године. Извезено је робе у вредности од 14.843,3 милиона долара, и то је пораст од 1,6% у односу на исти период претходне године, а увезено је робе у вредности од 20.649,8 милиона долара, што је за 0,5% више него у истом периоду претходне године. Дефицит износи 5.806,4 милиона долара и то чини смањење од 2,2% у односу на исти период претходне године. Покривеност увоза извозом је 71,9% и већа је од покривености у истом периоду претходне године, када је износила 71,1% (Регионална привредна комора Суботица, 2015).

Константна неравнотежа у међународним трговинским односима Републике Србије последица је институционализације неолибералног економског модела, заснованог на расту увоза и задуживања, где извозно оријентисани индустријски развој и није прави циљ. Циљ је заправо одржавање експлоататорског односа „центар–периферија“, где су земље попут Републике Србије осуђене на развој сектора с нижим нивоом индустријске прераде, а самим

тим и на подређену економску улогу у контексту међународних трговинских односа.

Наведено је уочљиво и у политици девизног курса коју води Народна банка Србије. Наиме, монетарни системи „земаља с периферије“ заснивају се углавном на „монетарном сидру“ (Живковић, 2015), односно на једном облику фиксног девизног курса који везује домаћу валуту за евро или амерички долар. Тиме се понуда новца и инфлација стављају под контролу (углавном политиком циљане ниске инфлације), али се земље рестриктивном монетарном политиком (карактеристичном и за Србију у периоду транзиције) онемогућавају да изврше депресијацију (или девалвацију) домаће валуте, инструмената који, ако се не користе често, могу довести до побољшања конкурентске позиције земље и положаја у међународним трговинским односима.

Ни политика страних директних инвестиција није довела до побољшања међународне трговинске позиције. Као што смо рекли, инвестирање у трговину (углавном у велетрговину), финансијски сектор и телекомуникације не могу да покрену развој земље у значајнијој мери. Заправо, стратегија приватизације компанија из тих области најчешће доводи до „извлачења профита“, односно репатријације, јер се ради о продаји домаћег тржишта страном капиталу. То у ствари јача домаћи увоз и повећава трговински дефицит.

На крају, економска позиција Републике Србије може се сагледати и посредством „Приче о два дефицита близанца“ (Николић, 2014, 154). Реч је о платнобилансном и буџетском дефициту. Платнобилансни, односно спољнотрговински дефицит, показује да Србија није уравнотежила производњу и потрошњу, па је принуђена да мањак производње надомести увозом. Појава трговинског дефицита у дужем року неминовно значи и прецењивање домаће валуте, о чему је већ било речи. Таква ситуација може да постоји уколико земља има приходе од приватизације, довољно кредита из иностранства, стране инвестиције или стране дознаке. Пораст задужености према страним кредиторима показује да остали видови финансирања трговинске неравнотеже нису довољни и да се налазимо на неодрживом курсу. „Два дефицита близанца“ говоре нам да је Србија на путу банкротства уколико се нешто не промени у економској политици. Једини лек за наведене проблеме јесте развој извозно оријентисаног сектора.

Закључак

Као што је наведено у раду, деиндустријализација и подређени положај у међународним трговинским односима директно су повезани и међусобно условљени. Деиндустријализована привреда Србије није добра основа за поправљање међународне трговинске позиције земље и развоја извозно оријентисане економије – императива за успостављање равнотеже у међународној трговинској размени. Због тога земље попут Србије морају да

улажу напоре у економску и политичку дипломатију како би побољшале сопствени положај у међународним економским односима и заузеле бољу позицију у међународном економском поретку.

Хроничан проблем веће потрошње од производње у Србији – који је до сада лечен приходима од приватизације компанија, задуживањем (кредитима), страним директним инвестицијама и страним дознакама наших држављана у иностранству – показао се као неефикасан, што добро рефлектује висок спољнотрговински дефицит, присутан у читавом транзиционом периоду (од 2000. до 2015. године).

Све наведено упућује на закључак да је неопходан заокрет у економској политици Србије, где би постојећи економски модел, који се заснива на максими мање производње, а значајно већег увоза („зашто бисмо производили када можемо да увозимо“), требало заменити развојем извозно оријентисаног индустријског сектора, који је у стању да створи нову вредност и побољша позицију Србије у међународној трговини.

Литература

Ђуричин, Д. (2008). Излази из транзиционизма, *Економика предузећа*, 56 (1/2), 1–16.

Живковић, А. (2015). From the Market... to the Market: the Debt Economy after Yugoslavia. In: Horvat, S. & Štiks I. (red.), *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics After Yugoslavia*. London: Verso, 75–100.

Николић, Г. (2014). *Економија кризе*. Београд: Архипелаг, Институт за европске студије.

Ouardighi, El J. & Kapetranović S. R. (2009). Convergence and Inequality of Income: The Case of Western Balkan Countries. *European Journal of Comparative Economics*, 6 (2), 207–225.

Перић, Р. М. и Марић, Р. (2014). Последице глобалних трговинских и финансијских дисбаланса у савременој економији. *Економски сигнали*, 9 (2), 137–148.

Перић, Р. М. и Марић, Р. (2015). Trade Policy in Neoliberal Era. *Економика*, 61 (3), 163–172.

Привредна комора Београда (2014). *Билатерална, мултилатерална и регионална економска и трговинска сарадња*.

www.kombeg.org.rs/Комора/udruzenja/UdruzenjeTrgovine.aspx?veza=1404 (приступљено 13. 3. 2015).

Регионална привредна комора Суботица (2015). *Робна размена са иностранством у 2014. години*. www.rpk-subotica.org.rs/aktuelnosti/103-robna-razmena-sa-inostranstvom-u-2014-godini/ (приступљено 13. 3. 2015).

Rowthorn, R. & Ramaswamy, R. (1997). *Deindustrialization: Causes and Implications*. IMF Working Paper.

Streeck, W. (2014). *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London: Verso.

Tsanana, E., Katrakilidis, C. & Pantelidis, P. (2013). Balkan Area and EU-15: An Empirical Investigation of Income Convergence. In: Karasavvoglou, A. & Polychronidou, P. (red.), *Balkan and Eastern European Countries in the Midst of the Global Economic Crisis*. Berlin: Physica – Verlag, A Springer Company.

Увалић, М. (2012). *Транзиција у Србији: ка бољој будућности*. Београд: Завод за уџбенике.

Церовић, Б. и Нојковић, А. (2008). Успоравање реформи у Србији: трошак неискоришћених могућности. У: Зеџ, М. и Церовић, Б. (ред.), *Куда иде Србија*. Београд: Економски факултет у Београду, 23–42.

Шојић, С. М. (2013). Индустија Србије (1990–2013). У: Оџић, Ч. (ред.), *Могуће стратегије развоја Србије*. Београд: Српска академија наука и уметности, 287–296.

Resume

The paper shows that the current neo-liberal economic policy fails to contribute to economic convergence of Serbia and that it cannot be the basis of economic development in the future. The deindustrialized economy in Serbia is not a good basis for fixing the international trade position of the country and the development of export-oriented economy. In addition, the persistent problem of consumption being higher than production in Serbia proved to be ineffective, which well reflects the high foreign trade deficit, which is present throughout the transition period. All of the above leads to the conclusion that shift in economic policy is certainly necessary. Economic progress requires a developed export-oriented industrial sector, which will create new economic value and improve the position of Serbia in foreign trade. The development of such a sector should be the task of economic policy holders in Serbia.